

Видимі та латентні наслідки COVID-19 для регулювання соціально-трудових відносин в сфері МСБ України

99,9%
суб'єктів
господарювання

79%
зайнятого
населення
України

SMEs

Київ 2020

Ця публікація була підготовлена в рамках проекту «Підтримка діяльності УНП ФГС СхП», який реалізує Інститут економічних досліджень та політичних консультацій за фінансової підтримки Європейського Союзу. Зміст цієї публікації є виключною відповідальністю авторів і жодним чином не відображає точку зору Європейського Союзу чи Інституту економічних досліджень та політичних консультацій.

Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства (<http://eap-csf.org.ua/>) – це мережа з понад 140 громадських організацій України, що відстоює українські інтереси в рамках Східного партнерства. Платформа є частиною Форуму громадянського суспільства Східного партнерства (ФГС СхП).

Форум громадянського суспільства Східного партнерства (<https://eap-csf.eu/>) - унікальна багаторівнева регіональна платформа громадянського суспільства, спрямована на просування європейської інтеграції, сприяння реформам та демократичним перетворенням у шести країнах Східного партнерства - Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії, Молдові та Україні. Будучи громадським елементом СхП, ФГС СхП намагається посилити громадянське суспільство у регіоні, підвищити рівень плюралізму у публічному дискурсі та політиці шляхом сприяння демократії участі та фундаментальних свобод. ФГС СхП - це позапартійна добродісна неурядова організація.

Автори:

Вячеслав Рой – Голова Федерації профспілок працівників малого та середнього підприємництва України

Олександр Жабінець – Голова Всеукраїнської профспілки «Столиця-Регіони»

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	4
РЕЗЮМЕ.....	5
МСП В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	6
РИНОК ПРАЦІ МСП В ПЕРІОД КОРОНАКРИЗИ.....	10
ПАНДЕМІЯ КОРОНАВІРУСУ: ДІЇ УРЯДУ ДЛЯ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ.....	16
ВИСНОВКИ	19
РЕКОМЕНДАЦІЇ	21

Перелік використаних скорочень

ВВП	Валовий внутрішній продукт
Держпраці	Державна служба України з питань праці
Держстат	Державна служба статистики України
ДПС	Державна податкова служба України
ДСЗ	Державна служба зайнятості України
ЄС	Європейський Союз
ЄСВ	єдиний соціальний внесок
КМУ	Кабінет Міністрів України
Мінекономіки	Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МСБ	малий та середній бізнес
МСП	мале та середнє підприємництво
НБУ	Національний банк України
ФОП	фізична особа-підприємець

РЕЗЮМЕ

Праця, зайнятість, трудові доходи — ці питання були і залишаються в епіцентрі інтересів, життєвих цінностей економічно активного населення України та економіки країни загалом.

За надскладними та неоднозначними реаліями сьогодення, які стали наслідком пандемії COVID-19, вкрай важливо з'ясувати та зрозуміти, що перебуває «за кадром» і зумовлює нестійку соціально-трудова динаміку.

Малий та середній бізнес (МСБ) є рушійною силою для розвитку економіки. Сектор МСБ забезпечує 79% загальної кількості робочих місць і виступає основою соціально-трудової сфери України. Одночасно, малий та середній бізнес — це сектор економіки, який найбільше постраждав під час коронакризи, що спричинило безпосередній вплив на ситуацію на ринку праці України.

Оцінка реального стану соціально-трудової сфери та вирішення питань сфери праці та зайнятості мають базуватися на змістовному аналізі статистичних даних, з'ясуванні першопричин, які викликають зміни та соціально-трудова трансформації. Це, у свою чергу, має сприяти формуванню нового мислення, нових світоглядних переконань та цінностей, нової економічної культури, без чого не можливо стати на шлях стійкого, людино орієнтованого розвитку.

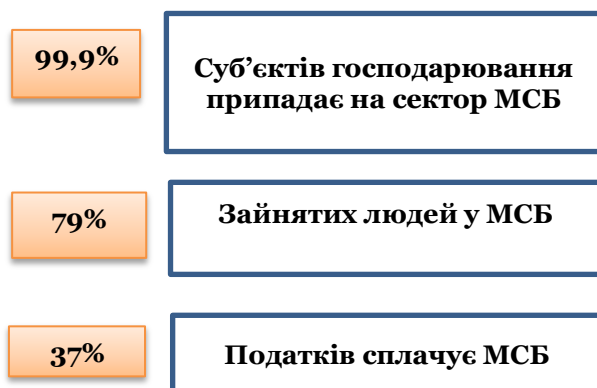
Мета цієї публікації — виявити та проаналізувати видимі і приховані наслідки COVID-19 для регулювання соціально-трудова відносин в сфері МСБ України та розробити рекомендації щодо їхнього подолання. Йдеться про зміни у всіх складових соціально-трудова розвитку, які відбулися під впливом чинників епідеміологічного, карантинно-обмежувального характеру, які після оголошення пандемії коронавірусу COVID-19 кардинально змінили економічне і суспільне життя країни.

МСП В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Пандемія COVID-19 змінила весь світ. Коронавірус зупинив світову економіку, в той же час безпрецедентні карантинні заходи залишають тисячі людей без роботи. У всьому світі малий та середній бізнес дуже сильно постраждав від впливу пандемії.

Малий та середній бізнес в Україні становить основу економіки та від його розвитку залежить фінансовий стан $\frac{3}{4}$ працюючого населення України. Саме тому дуже важливо визначати та постійно відстежувати потреби МСП, щоб усувати або зменшувати наслідки COVID-19 для сектору.

Частка МСП в економіці України¹

В Україні налічується 1,8 мільйона малих і середніх підприємств (16,5 тисяч середніх, 339 тисяч малих, 1,48 млн індивідуальних підприємців (ФОП) і лише 446

великих підприємств)². Лише 19,8% МСП вели свою діяльність як юридичні особи, решта – як індивідуальні підприємці (ФОП).

Через значну конкуренцію малі та середні підприємства часто є ефективнішими за великі. В Україні продуктивність праці на малих підприємствах у різні роки була на 10-20% вищою за продуктивність праці на великих. За кількістю найманих працівників середні й малі підприємства значно переважають великі й мікропідприємства. Якщо порівняти кількість зайнятих і найманих працівників, то у великих підприємств це буде одна й та ж кількість людей, у середніх відхилення незначне, а от зайнятих у малому та мікробізнесі набагато більше, ніж найманих працівників.

Так, за останніми офіційними даними в середньому бізнесі зайнято 2 784,5 тис. осіб, а найманих – 2 782,4 тис., тобто різниця становить лише 2 045 осіб. При цьому в малому бізнесі зайнято 4 173,7 тис. осіб, з яких працюють за наймом 2 603,2 тис., різницю у 1 570,5 тис. осіб становлять працюючі власники бізнесу. Мікропідприємства створили 3033 тис. робочих місць, з яких наймані працівники становлять 1 479,7 тис. осіб, різниця становить 1 553,3 тис. осіб. Отже,

¹ Програма стимулювання економіки для подолання наслідків Covid-19: «економічне відновлення». Додаток до Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) на 2020-2022 роки :<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/07.2020/programa.pdf>

² Структурні зміни в економіці. Державна служба статистики України: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm

власники й засновники малого та мікробізнесу не лише створюють робочі місця й наймають працівників, але й самостійно працюють на власних підприємствах³.

Необхідно враховувати, що ФОПи не є виключно самозайнятими особами — вони можуть наймати співробітників. Так 1,48 млн. ФОПів мають 1,09 млн. найманих працівників⁴.

2020 рік та коронакриза вивели на перший план питання виживання МСП та збереження робочих місць. Зараз, як ніколи, важливо, щоб малий та середній бізнес володів необхідними фінансовими ресурсами для підтримки своїх співробітників.

Карантинні заходи спричинили суттєвий негативний вплив на діяльність МСБ. **Встановлені обмеження призвели до того, що:**

- частина секторів не мали змоги нормально функціонувати через заборону ведення діяльності;

- падіння доходів населення призвело до втрати платоспроможності українців, а відповідно і до зменшення попиту на продукцію з боку споживачів;

- частина суб'єктів МСП не витримала карантинних обмежень та вимушені були закритися;

- значна кількість підприємств в сфері МСП не

володіє достатніми фінансовими ресурсами для швидкого подолання наслідків COVID-19;

- тіньовий сектор зайнятості та приховане безробіття продовжують зростати;

- відбулося руйнування ланцюгів доданої вартості і, як наслідок, негативний вплив на економіку загалом.

В Україні у зв'язку з карантинном тимчасово вимушені були **призупинити свою діяльність 29%** вітчизняних компаній, тоді як **6% повністю закрили свій бізнес**⁵. Третина власників бізнесу (переважно малий та середній) фіксували **падіння доходів на 25-50%**, третина — **50-75%**, а ще третина (переважно мікрорівня), фіксували падіння доходів **на 90-100%** з початку карантину. Ці ж підприємці звільнили до 50% штату співробітників^{6,7}. При цьому, **51% підприємств були здатні протриматися лише 1 місяць**, а кожен четвертий бізнес — мав потенціал, щоб витримати 2-3 місяці роботи в умовах карантину і не збанкрутувати. Лише 3% вказували, що їхній бізнес

⁵Ради бізнес-омбудсмена. На що скаржитесь бізнес під час карантину. 30.07.2020:

<https://boi.org.ua/publications/press/1311-na-csho-skarzhivnya-biznes-pid-chas-karantinu/>

⁶ Програма стимулювання економіки для подолання наслідків Covid-19: «економічне відновлення». Додаток до Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) на 2020-2022 роки: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/07.2020/programa.pdf>

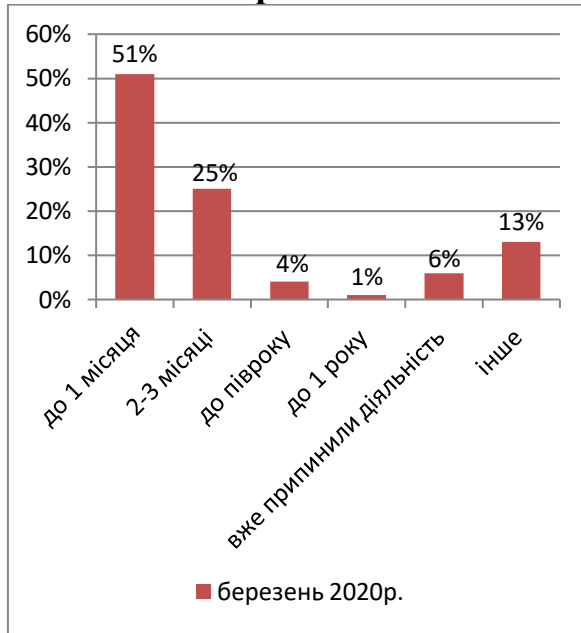
⁷ Lessening the economic impact of the COVID-19 crisis <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/COVID19-Briefing-Paper-Lessening-economic-impact-of-covid19-crisis.pdf>

³ Структурні зміни в економіці. Державна служба статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴ Державна служба статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

зможе працювати тривалий час за необхідних умов (орендні канікули, віддалений доступ для співробітників, перегляд бізнес-моделі)⁸.

Скільки бізнес може працювати при карантині і не закритись?

Джерело: Сілка українських підприємців та Ukrainian Marketing Group

Найбільш кризовою для українського бізнесу виявилася друга половина квітня. Станом на 27 квітня в Україні через заборону призупинили діяльність 277 тис. підприємців. При цьому більшість з них – 76%, або понад 211 тисяч ФОПів, пов'язані з роботою на ринках. Також без роботи залишаються понад 14,7 тис. підприємців у сфері планової медицини та стоматології, 13,6 тис. у сфері освіти, 10,4 тис. – у сфері розваг, 8,4 тис. – у сфері туризму, 8,4 тис. – спорту, 8,5 тис. – у

сфері індивідуальних послуг, 1,8 тис. – транспорту⁹.

Таким чином, найбільшого негативного впливу зазнали ті види діяльності, карантинні заборони для яких були найбільш масштабними – роздрібна торгівля, транспорт, сектори послуг.

Коронавірус змінив культуру ведення бізнесу. Вимушені зміни в період карантину стали каталізатором трансформації бізнесу. Заборона масових зборів, закриття закладів, мінімізація контактів змусила бізнес перейти в онлайн режим. Однак, 35% МСБ не змогли перепрофілюватися у зв'язку з особливостями бізнес-моделі. Очевидно, що туризм, транспорт, кінотеатри, оффлайн-івенти не могли швидко та повністю переналаштуватися. У той час як служби доставки, навпаки, отримали приріст трафіку клієнтів та змогли продовжувати функціонувати більш-менш стабільно.

Щоб досягнути докарантинного рівня розвитку, на думку 20% підприємців знадобиться шість місяців, а для 39% – близько одного року. Ще 17% знадобиться два роки, а 7% – більше двох років. 10% не можуть спрогнозувати необхідний час на відновлення, і

⁸ Коронавірус VS бізнес: половина підприємців протримається на карантині не більше місяця https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/2/658857/?fbclid=IwAR1oGYjWy12R3tosRVtTomG9tbujq_8ONaOCupafTMM6TOIYd9oXY1yREXU

⁹ Карантин залишив без роботи майже 280 тисяч українських підприємців: <https://www.unian.ua/economics/finance/karantin-zalishiv-bez-roboti-280-tisyach-ukrajinskih-pidpriyemciv-novini-ukrajina-10974785.html>

лише 4% не втратили темпи розвитку за час карантину¹⁰.

Наразі бізнес знаходиться в доволі травматичній ситуації — попри значне скорочення доходів, підприємці все ж мають виконувати свої фінансові зобов'язання.

У малих підприємств ще немає достатнього запасу міцності, щоб дозволити собі деякий час працювати у збиток, і тому він потребує посилення засобів підтримки від держави.

Близько **42%** **представників малого та мікробізнесу не готові до повернення жорсткого карантину**, 29% заявили про готовність до погіршення ситуації в країні, а близько 29% опитаних не знають точно, як їх бізнес відреагує в разі повернення жорсткого карантину¹¹.

Малий бізнес — це тисячі робочих місць, основа для регіонального розвитку та формування міцного середнього класу. Наразі для економіки України важливо втримати малий бізнес «на плаву» та захистити від негативних наслідків пандемії.

МСП зазвичай мобільніші з точки зору адаптації до економічного середовища. Водночас вони не мають таких фінансових «подушок безпеки», як великі корпорації. Тому пережити зупинку в роботі та зберегти робочі місця їм набагато складніше.

¹⁰ 60% компаній знадобиться до одного року на відновлення після карантину: <https://eba.com.ua/60-kompanij-znadobytsya-do-odnogo-roku-na-vidnovlennya-pislya-karantynu/>

¹¹ More than 40% of small business owners fear re-entering the lockdown <https://eba.com.ua/bilshe-40-malyh-pidpryyemtsiv-ne-gotovi-do-posylennya-karantynu/>

РИНОК ПРАЦІ МСБ В ПЕРІОД КОРОНАКРИЗИ

Сфера праці та зайнятості не є ізольованою автономією. Навпаки, вона тісно пов'язана з усіма сферами та складовими економічного і суспільного устрою і активно реагує на зміни, які там відбуваються. Саме тому обмеження діяльності значної кількості підприємницьких структур через запровадження карантинних заходів внесло суттєві зміни у масштаби зайнятості.

Протягом березня – липня 2020 р. спостерігалось стрімке зростання кількості безробітних; зменшення кількості українців, що працюють за кордоном (трудомих мігрантів); зниження доходів населення через зменшення заробітної плати, втрати роботи та доходів фізичних осіб-підприємців. Безробіття зросло як внаслідок вивільнення робочої сили в середині країни через зниження економічної активності в умовах обмеження діяльності ряду сфер економіки на період карантину, так і через повернення частини заробітчан з-за кордону.

З початку дії карантину (з 12 березня по 31 серпня) **статус безробітного отримали 444 тис. осіб, що на 64% більше ніж за аналогічний період минулого року.** Найбільший

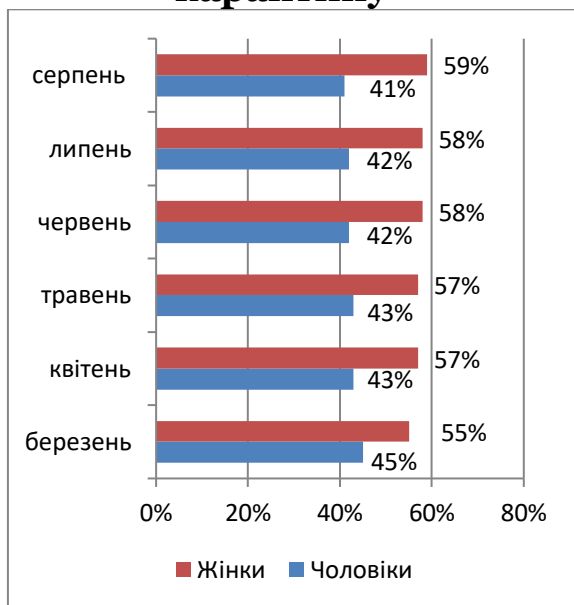
рівень безробіття зареєстрований в оптовій та роздрібній торгівлі – 17%, переробній промисловості – 14%, сільському господарстві – 8%¹². Загалом станом на 31 серпня кількість безробітних становила понад 488 тисяч громадян. Найбільш кризовим для ринку праці, як і для бізнесу виявився квітень. З травня, після зняття частини карантинних обмежень, показник кількості зареєстрованих безробітних поступово почав демонструвати тенденцію до зменшення. Так, у квітні статус безробітного отримали 149 тис. осіб, у травні їх кількість становила 97 тис. осіб, у червні – 75 тис. осіб, у липні – 68 тис., у серпні – 49 тис.¹³. В регіональному аспекті за період карантину найбільший рівень безробіття зафіксований в Дніпропетровській, Харківській, Львівській та Вінницькій областях.

Рівень безробіття жінок суттєво вищий за рівень безробіття чоловіків. До причин нерівності в зайнятості жінок і чоловіків відносять законодавчі обмеження, структуру економіки, можливості догляду за дітьми, вплив культури та особливості державної політики.

¹² Ситуація на ринку праці у січні-серпні 2020р.: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>

¹³ Держслужба зайнятості про ринок праці в Україні за період карантину.20.08.2020 <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/derzhsluzhba-zaynyatosti-pro-rynok-praci-v-ukrayini-za-period-karantynu>

Відсоток чоловіків та жінок серед безробітного населення за період карантину¹⁴

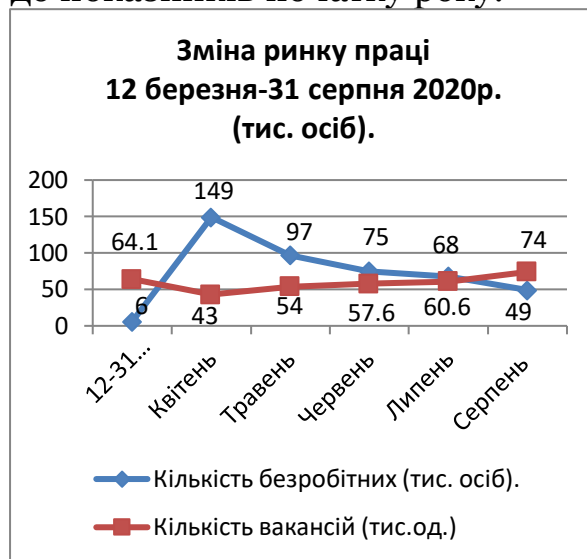
Джерело: Державна служба зайнятості

Не зважаючи на той факт, що **молодь** - це вікова група населення, яка є досить динамічною і гнучкою, найбільш легко пристосовується до змін, які відбуваються в суспільстві, **третина безробітних, зареєстрованих під час коронавірусу, припадає саму на цю категорію працівників.**

Так, за віковими групами серед безробітного населення: 31% - до 35 років; 29% - від 35 до 45 років; 26% - від 45 до 55 років, 14% - у віці понад 55 років. За освітою: 51% - вища освіта, 32% - професійно-технічна освіта, 17% - загальна середня освіта.

¹⁴ Дані щодо кількості зареєстрованих безробітних та надання їм послуг, а також кількості зареєстрованих вакансій (січень-серпень 2020 року): <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/1-dani-shchodo-kilkosti-zareyestrovanyh-bezrobitnyh-ta-nadannya-yim-poslug-takozh>

На початку осені ринок праці потроху почав виходити з кризи. Кількість вакансій у порівнянні з карантинним періодом зростає й повертається до показників початку року.

Джерело: Державна служба зайнятості

З початку року працевлаштовано понад 409 тис. громадян, у тому числі за період карантину (з 12 березня по 21 серпня) - 262 тисячі. Зокрема:

- у сільському господарстві - 45% від усіх працевлаштованих;
- у переробній промисловості - 14%;
- у сфері торгівлі - 13%¹⁵.

На підставі офіційних даних Держстату щодо кількості зайнятого населення в Україні та кількості безробітних, лише близько 2,7% українців (444 тис. з 16,6 млн. осіб) втратили роботу за період коронакризи, тоді як за даними соціологічних опитувань ця цифра

¹⁵ Основні досягнення роботи Мінекономіки за останні півроку. 04.09.2020: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=475d15a3-2a87-4db2-baca-e460766f50c4&title=OsnovniDosiagnenniaRobotiMinekonomikiZaOstanniPivroku&isSpecial=true>

знаходиться в діапазоні від 15% до 20% (від 2,5 до 3,4 млн. осіб).

Велика різниця пояснюється відмінностями між даними, що використовуються при підрахунку. В офіційних показниках відображено лише частина зайнятого населення. Не враховано самозайнятих, людей, що працюють неофіційно, показники прихованого безробіття тощо. Тому вони відображають лише нижню межу кількості тих, хто дійсно втратив роботу.

Приховане безробіття, тобто перебування працівників у неоплачуваній відпустці за власний рахунок або «простій», коли виплачують лише частину заробітної плати, або переводять з повної ставки на часткову, стало важливою складовою ринку праці в Україні під час коронавірусу.

Якщо в березні лише 7% від працюючих українців **працювали неповний робочий день**, то у квітні цей показник зріс до 20%. Екстраполюючи ці цифри на робочу силу, бачимо, що кількість людей, які перейшли від повної до часткової зайнятості, становила близько 1,9 млн. осіб. Станом на травень близько 15% співробітників були відправлені у неоплачувану відпустку. Це становило ще близько 1,2 млн. українців¹⁶.

Таким чином, на піку коронакризи понад 3 млн. українців перебували у стані прихованого

безробіття, що становило близько 17% від зайнятого населення¹⁷.

Досить поширеним на період карантину стало застосування **дистанційних форм зайнятості**. Для частини бізнесу дистанційна форма роботи працівників стала виходом з ситуації, що склалася. Наявні дослідження свідчать, що під час пандемії COVID-19 **понад 35% працівників перейшли на роботу з дому**¹⁸.

Незважаючи на послаблення карантину та повернення бізнесу до передкарантинних умов діяльності, **майже 60% представників сектору МСП розглядають можливість назавжди повністю або частково перейти в онлайн режим**. Багато компаній планують залишити віддалену роботу або комбінований графік з тим, щоб 1-2 дні на тиждень люди приходили в офіс, а весь інший час працювали дистанційно. Від 56% до 87% роботодавців у різних сферах готові залишати маркетинг, ІТ, HR, бухгалтерію, іноді продажі на віддаленому чи гнучкому графіку¹⁹.

¹⁷ Скільки людей втратило роботу в Україні через кризу? 31.07.2020: <https://tns-ua.com/news/oglyad-materialnogo-stanu-ukrayintsiv-infografika>

¹⁸ Пояснювальна Записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи» 03.09.2020: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69838

¹⁹ Зростання безробіття й тренд на дистанційку: як за пів року змінився ринок праці в Україні? 13.09.2020: <https://hromadske.radio/publications/zrostantia-bezrobittia-y-trend-na-dystantsiyku-iaak-za-pivroku-zminyvsia-rynok-pratsi-v-ukraini>

¹⁶ Скільки людей втратило роботу в Україні через кризу? 31.07.2020: <https://tns-ua.com/news/oglyad-materialnogo-stanu-ukrayintsiv-infografika>

Тіньовий сектор в Україні є важливою складовою ринку праці. Частка тіньового сектору **за офіційними даними оцінюється на рівні 21% від ВВП** країни. За підрахунками Держстату у першому кварталі 2020 року зафіксовано 3,4 млн. неофіційно працевлаштованих осіб. За сферами господарювання ситуація наступна: у сільському господарстві неформально зайняті 1,4 млн. осіб, у торгівлі та будівництві по 578,7 тис. осіб, у промисловості – 207,7 тис. осіб, у транспортній сфері – 129,4 тис. осіб, у тимчасовому розміщуванні та організації харчування – 85,1 тис. осіб²⁰.

Одночасно, за даними соціологічних опитувань в тіньовому секторі перебуває 4-5 млн. працівників. Усі ці люди перебувають у групі підвищеного ризику для звільнення.

Позитивна динаміка в бік зменшення кількості безробітних (149 тис. в квітні та 48 тис. в серпні 2020р.) мала б говорити про покращення ситуації на ринку праці. Однак, враховуючи той факт, що при зменшенні рівня безробіття, який ми спостерігаємо в даний час, одночасно падає і показник сплати єдиного соціального внеску – це може свідчити про переміщення частини робочих місць у тіньовий сектор.

Важливим фактором функціонування української економіки є експорт робочої сили у формі **трудої міграції** наших співвітчизників. І ця сфера економічної діяльності теж зазнала потужного впливу пандемії COVID-19.

Україна входить до першої десятки країн-донорів міжнародних мігрантів у світі. Точних даних про кількість українців, що працюють за кордоном, немає. За різними оцінками, вона **становить від 3** (дані Державної служби статистики України) **до 5 млн. осіб** (дані громадських організацій в сфері трудової міграції).

Через карантин в Україну повернулися від 160 до 500 тисяч громадян, частина з яких втратили можливість заробітку за кордоном. Це переважно ті, хто мав короткострокові контракти. Довгострокові мігранти, у багатьох з яких є дозвіл на постійне проживання, а іноді і громадянство країн-реципієнтів, частіше залишалися за кордоном.

Заробітчани не відразу виходили на вітчизняний ринок праці, залишаючись якийсь час неактивними і живучи на накопичені запаси.

Українці відіграють істотну роль на ринку сезонної праці ЄС. У 2019 році українці посіли перше місце за кількістю дозволів на проживання для сезонних робіт у Фінляндії, яка однією з перших заявила про

²⁰ Незадекларована праця не захищає від штрафу. 25.08.2020: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/nezadeklarovana-pracya-ne-zahyshchaye-vid-shtrafu>

потребу трудових мігрантів з України. Потреба в українських працівниках наявна і у багатьох інших країн Європи, серед яких - Німеччина, де потрібно 300 тисяч робітників, Франція – 200 тисяч, Велика Британія – 80 тисяч²¹.

Потребу в українській працевлаштуванні в Європі підтверджують і пропозиції на ринку праці. Так, в липні кількість пропозицій по роботі за кордоном для українців зросла на 20%. У топі країн – Польща, Чехія та Німеччина. На початку літа на сайті Jooble було зафіксовано 6,7 тисяч вакансій, пов'язаних з працевлаштуванням в інших країнах. В липні кількість таких вакансій зросла і становила понад 8 тисяч²².

Рівень заробітків в країнах-реципієнтах значно вищий, ніж в Україні, і дефіцит робочої сили, а особливо дешевої робочої сили трудових мігрантів після епідемії, у них теж залишився. Відповідно, після відкриття кордонів ми спостерігаємо зростання кількості трудових мігрантів, які намагаються знову повернутися закордон.

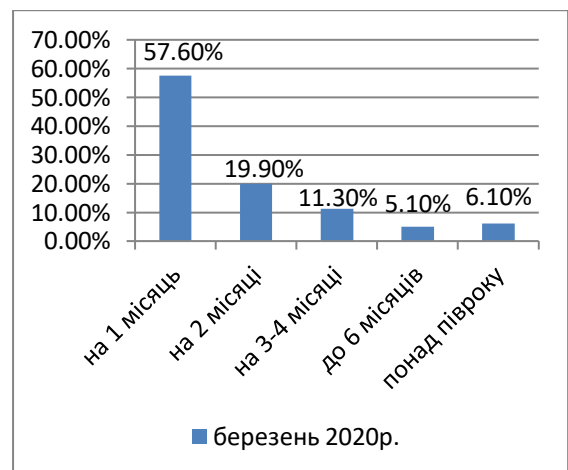
Ринок робочої сили є важливим складником будь-якої національної економіки. Взаємозв'язки між ними потужно впливають на їхній розвиток. В умовах карантину

такий вплив набуває особливого значення. Адже саме з ринку праці економіка отримує потрібну їй робочу силу. І саме від якісних і кількісних характеристик наявної робочої сили значною мірою залежать можливості структурної трансформації економіки.

Працівники та члени їхніх родин є водночас надавачами і споживачами товарів та послуг. При цьому, величина їх попиту на пряму залежить від рівня оплати праці та наявних заощаджень, що, у свою чергу, впливає на динаміку національної економіки.

Соціологічні опитування, проведені в кінці березня 2020р. показують, що 57,6% українцям їхніх заощаджень, за умови припинення отримання доходів, вистачало менше ніж на місяць²³.

На який період часу Вашій родині вистачить заощаджень в умовах карантину та наявних доходів?

Джерело: "Нью Імідж маркетинг груп" спільно з ZN.UA

Ще в січні 2020 року експерти розраховували на

²¹ Німеччина, Франція, Британія: експерт назвав країни з найбільшою потребою в українських заробітчанах: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1867783-nimechchina-frantsiya-britaniya-ekspert-nazvav-krayini-z-naybilshoyu-potreboyu-v-ukrayinskikh-zarobitchanakh>

²² За останній місяць на 20% зросли пропозиції по роботі за кордоном для українців: <https://opendatabot.ua/blog/454-gastarbeiter>

²³ 75% українців заощаджень вистачить лише на місяць карантину: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/75-ukrayinciv-zaoschadzen-vistachit-lishe-na-misyac-karantinu-343560_.html

зростання середньої зарплати до кінця року в межах 20-25%. Однак через пандемію коронавірусу її рівень, навпаки, впав на 10-15%²⁴.

Наприкінці червня – початку липня 2020 року, в найближчі місяці 35,2% роботодавців мали намір зменшувати розмір оплати праці, тоді як 64,7% відповіли, що збережуть зарплати на нинішньому рівні. Разом з тим майже половина респондентів повідомила, що матеріальна мотивація працівників вже була скорочена²⁵.

Загалом, карантин змусив понад 10 млн. українців «затягнути паски», адже переведення на неповний

робочий день, перебування у неоплачуваній відпустці та звільнення напряму впливають на рівень доходу громадян.

З 1 вересня 2020р. в Україні збільшили мінімальну зарплату до п'яти тисяч гривень. Внаслідок збільшення мінімальної заробітної плати збільшиться рівень доходів громадян та може підвищитися споживацький попит на внутрішньому ринку, що в свою чергу зможе дещо нівелювати негативний вплив від кризи. Одночасно варто враховувати, що підвищення мінімальної заробітної плати збільшить податковий тиск на оплату праці, що, в свою чергу, може стимулювати зростання сектору «тіньових» заробітних плат.

²⁴ Зарплати в Україні не зростатимуть мінімум до початку 2021 року, і це загальносвітовий тренд – ЗМ: <https://www.unian.ua/economics/finance/zarplati-v-ukrajini-ne-zrostatimut-minimum-do-pochatku-2021-roku-i-ce-zagalnosvitoviy-trend-zmi-novini-ukrajina-11030618.html>

²⁵ Пандемія трансформувала ринок праці: як змінилися зарплати, підхід до роботи і співробітників: <http://budport.com.ua/news/18655-pandemiya-transformovala-rinok-praci-yak-zminilis-zarplati-pidhid-do-roboti-i-spivrobotnikiv-infografika?fbclid=IwAR18LCKQf5W4oh7i4GOxQQAqSMTms7Pw5gF6eFGepOhUwYzolGgD4qE3mY>

ПАНДЕМІЯ КОРОНАВІРУСУ: ДІЇ УРЯДУ ДЛЯ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

Наслідуючи гарний приклад європейських країн стосовно підтримки бізнесу в часи кризи, спричиненої спалахом COVID-19, Україна спробувала пристосувати наявні програми державної підтримки та створила кілька нових тимчасових схем підтримки та бюджетного фінансування бізнесу на період карантинного простою.

З 1 березня по 31 травня 2020 року **фізичні особи - підприємці звільнялися від сплати єдиного внеску (ЄСВ) за себе**. При цьому, цей період зараховується до страхового стажу для виплати пенсії, іншої державної допомоги, соціального страхування.

З 1 березня 2020 року по останній календарний день місяця (включно), в якому завершується дія карантину, **не застосовуються штрафні санкції за порушення податкового законодавства, несплату чи несвоечасну сплату ЄСВ, неподання (несвоечасне подання) звітності про сплату ЄСВ**.

З 18 березня 2020 року встановлено **мораторій на проведення документальних перевірок правильності нарахування, обчислення та сплати ЄСВ**. 9 вересня 2020р. Кабінет Міністрів України продовжив мораторій на державний контроль та

перевірки бізнесу, який буде діяти протягом шести місяців після закінчення карантину.

Програма **«Доступні кредити 5-7-9%»** передбачає надання кредитів малому та середньому бізнесу. Станом на середину вересня 2020р. видано 3238 кредитів на загальну суму 7,8 млрд грн²⁶: 57% - в галузі сільського господарства; 15% - промислова переробка, 15% - торгівля та виробництво. Лідерами за сумами укладених договорів є Харківська (9%), Львівська (7%) та Київська (7%) області²⁷.

За попередніми розрахунками Уряду, програма мала сприяти створенню понад 90 тис. нових робочих місць у перший рік та залученню близько 2 млрд грн внутрішніх інвестицій в українську економіку (у сферу мікробізнесу)²⁸. Однак, соціологічні опитування показують, що лише 11% вдалося отримати кредит за цією програмою, 10% — все ще чекають на рішення по своїй заявці, 27% відмовили в участі, 25% - планують подаватися на

²⁶ Підсумки тижня за результатами програми «Доступні кредити 5-7-9%»: 305 нових кредитів на понад мільярд гривень. 15.09.2020: https://mof.gov.ua/uk/news/pidsumki_tizhnia_za_rezultat_ami_programi_dostupni_kreditiv_5-7-9_305_novikh_kreditiv_na_ponad_miliard_griven-2426

²⁷ Основні досягнення роботи Мінекономіки за останні півроку. 04.09.2020: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=475d15a3-2a87-4db2-baca-e460766f50c4&title=OsnovniDosiagnenniaRobotiMinekonoMikiZaOstanniPivroku&isSpecial=true>

²⁸ Олексій Гончарук: За два тижні державні банки вже видали доступних кредитів на 27,1 млн грн під 5-7-9%, в роботі ще 2,5 тис. заявок: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-goncharuk-za-dva-tizhni-derzhavni-banki-vzhe-vidali-dostupnih-kreditiv-na-271-mln-grn-pid-5-7-9-v-roboti-shche-25-tis-zayavok>

участь у програмі, 16% - не планують брати участь у програмі у зв'язку з невідповідністю їх діяльності критеріям для отримання кредиту, а 11% через відсутність інтересу. Тільки 11% зверталися до комерційних банків, тоді як до державного — 89% підприємців. Серед виданих кредитів переважають невеликі суми. Зокрема, 50% ФОПів вдалося отримати до 500 тис. грн кредиту, 20% — від 500 тис. до 1 млн грн, 17% — від 1 до 3 млн грн і ще 13% отримали кредит на суму, що перевищує 3 млн грн²⁹. Крім того, відповідно до даних за вересень 2020р., за час участі у програмі більшість компаній не змінювала штат працівників — про це повідомили 59%, і тільки 18% бізнесів створили два або більше робочих місця³⁰.

Українська влада фактично з перших днів введення карантину розпочала розробляти та впроваджувати антикризові заходи в сфері ринку праці. Вже 2 квітня 2020р. набули чинності норми, якими внесено зміни у трудове законодавство та закон про зайнятість, якими **унормовано дистанційну (надомну) роботу та гнучкий графік робочого часу.**

Протягом карантину запроваджено низку **законодавчих змін, які стосувалися умов реєстрації в**

службі зайнятості та отримання допомоги по безробіттю:

- можливість подання заяв про надання статусу безробітного та допомоги по безробіттю дистанційно;

- підвищено з 650 до 1000 грн. мінімальний розмір допомоги по безробіттю на період карантину та протягом 30 днів після його завершення;

- зареєстрованим у службі зайнятості безробітним допомога призначається з першого дня набуття статусу, навіть тим, хто був звільнений у період карантину за власним бажанням.

В травні 2020р. Уряд представив і розпочав реалізацію плану зі створення умов для підвищення зайнятості населення, спрямованого на подолання безробіття внаслідок пандемії, яким **передбачено створення 500 тисяч робочих місць в сфері МСП.** Створювати робочі місця Уряд планує за допомогою комунальних і державних підприємств, через державну підтримку та спрощення умов ведення бізнесу.

З 1 липня 2020р. відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» **підвищено прожитковий мінімум** для основних соціальних і демографічних груп населення. Для працездатних осіб прожитковий мінімум становить 2 197 грн. Відповідно, зросли й соціальні виплати, серед яких — допомога

²⁹ More than 40% of small business owners fear re-entering the lockdown <https://eba.com.ua/bilshe-40-malyh-pidpryyemtsiv-ne-gotovi-do-posylennya-karantynu/>

³⁰ More than 40% of small business owners fear re-entering the lockdown <https://eba.com.ua/bilshe-40-malyh-pidpryyemtsiv-ne-gotovi-do-posylennya-karantynu/>

по безробіттю. З 1 липня максимальна допомога по безробіттю становить 8 788 грн на місяць.

15 липня 2020р. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Деякі питання надання та повернення коштів, спрямованих на фінансування **допомоги по частковому безробіттю на період карантину...**», якою передбачено перерозподіл понад 4,72 млрд грн з фонду боротьби з COVID-19 до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Допомога встановлюється за кожну годину, на яку працівникові було скорочено тривалість робочого часу, із розрахунку двох третин тарифної сітки або окладу, але не більше розміру мінімальної заробітної плати на місяць.

За даними Мінекономіки, за програмою по частковому безробіттю станом на 4 вересня 2020р. роботодавцями подано понад 230 тис. пакетів документів. Це дозволило здійснити виплати та зберегти робочі місця для 370 тисяч громадян, з них 180 тисяч – ФОПи. Профінансовано станом на 31.08.2020 – 2,3 млрд грн³¹.

З 1 вересня 2020р. Держпраці розпочало проведення інспекційної кампанії, під час якої будуть

здійснюватися заходи **державного контролю за додержанням законодавства про працю з питань виявлення неоформлених трудових відносин.** Заходами контролю будуть охоплені суб'єкти господарювання, у яких за результатами інформаційної кампанії встановлена невідповідність фактичної кількості працівників даним Реєстру застрахованих осіб, у яких відсутня позитивна динаміка працевлаштування, компаній по яких наявні скарги на роботодавця щодо порушення трудового законодавства.

За даними Держпраці, в рамках інформаційної кампанії, яка передувала початку перевірок, інспекторами відвідано понад 155 тис. роботодавців та встановлено невідповідність між фактичною кількістю працівників та оформленими трудовими договорами близько 100 тис. осіб.

До юросіб та ФОПів, які використовують найману працю без оформлення трудових відносин, можуть застосовувати фінансову та адміністративну відповідальність. Фінансова відповідальність застосовується до юридичних осіб та ФОП, якщо вони є роботодавцями, а адмін.. відповідальність – до посадових осіб підприємств, а також до ФОП. Фінансова відповідальність може застосовуватись одночасно з адміністративною.

³¹ Основні досягнення роботи Мінекономіки за останні півроку. 04.09.2020: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=475d15a3-2a87-4db2-baca-e460766f50c4&title=OsnovniDosiagnenniaRobotiMinekonomikiZaOstanniPivroku&isSpecial=true>

ВИСНОВКИ

Пандемія коронавірусу за лічені місяці змінила усталений устрій, значно вплинувши на життєдіяльність людей. Україна не стала винятком: падіння економіки, зростання рівня безробіття, зміни в функціонуванні всіх сфер життєдіяльності країни.

Сектор МСП найбільше постраждав внаслідок пандемії COVID-19, адже малий та середній бізнес практично був зупинений.

За 6 місяців карантину, бізнес певною мірою адаптувався до нових умов. Потроху компанії повертаються до роботи - навіть ті сфери, які були абсолютно обмежені у своїй діяльності. Але до повного відновлення ще далеко. Обмеження все ще існують, не всі змогли розпочати роботу в повному обсязі. Крім того, сама економічна ситуація досить складна. Падає купівельна спроможність, вичерпались «фінансові запаси» підприємців, накопичуються бюджетні проблеми. Бізнес це відчуває кожного дня у своїй роботі. Тому варто говорити швидше про адаптацію, ніж про відновлення бізнесу.

Під впливом пандемії COVID-19 український ринок праці зазнав істотних змін. За офіційними даними, через карантин в Україні втратили роботу понад 444 тисячі українців. Дані соціологічних опитувань зазначають, що кількість українців, які втратили

роботу за період коронакризи сягає більше 3 млн. осіб.

Карантинна модель функціонування ринку праці призвела в стан кризи і тіньову економіку, причому навіть сильніше, ніж офіційну. В той же час інструменти державної підтримки тут доволі обмежені: практично неможливо дотувати роботодавців у «тіні» за рахунок бюджету з метою збереження їм робочих місць.

Практично всі суб'єкти господарювання в секторі МСП скоротили зайнятість персоналу або відправили працівників у відпустки. Частка підприємств, які звільнили працівників, була порівняно незначною – переважна більшість підприємств зазначила перехід до дистанційних форм зайнятості та переведення працівників у режим простою, що матиме довгострокові наслідки. Незважаючи на послаблення карантину та повернення бізнесу до передкарантинних умов діяльності, майже 60% представників сектору МСП розглядають можливість назавжди повністю або частково перейти в онлайн режим. Багато компаній залишить віддалену роботу або комбінований графік з тим, щоб 1-2 дні на тиждень люди приходили в офіс, а весь інший час працювали дистанційно. Від 56% до 87% роботодавців у різних сферах готові залишати маркетинг, ІТ, HR, бухгалтерію, іноді продажі

на віддаленому чи гнучкому графіку³².

Останнім часом ринок праці поступово відновлюється від шоку, викликаного коронакризою. Однак, наступна хвиля карантину може завдати значної шкоди ринку праці. Відтак варто очікувати ще більших втрат та нових скорочень робочих місць. Якщо під час першої хвилі 17% від робочої сили знаходились у стані прихованого безробіття, то у разі другої – ця цифра буде значно вищою. Якщо раніше роботодавці, навіть маючи незначну «подушку безпеки» (на 1-4 місяці) могли виплачувати зарплати співробітникам, то у випадку другої хвилі карантинних обмежень, вони будуть змушені звільнити цих працівників, або переводити на неповний робочий день. Як наслідок, варто очікувати нового зростання рівня безробіття, скорочення робочих місць та доходів населення.

На пом'якшення негативного впливу карантину на сектор МСП урядом розроблена низка заходів, які спрямовані на: короткострокові податкові пільги, кредитні канікули, покриття видатків на заробітні плати працівникам тощо.

В той же час, дослідження чинних в Україні програм

підтримки бізнесу та потреб малих та середніх підприємств показує, що існує розрив між потребами МСП та інструментами підтримки, що впроваджує Уряд. Податкові пільги та підтримка зайнятості є мінімальними за розміром та покриттям. Програма доступного кредитування 5-7-9% є найбільш цільовим до потреб МСП інструментом. Водночас, програма не користується популярністю серед підприємств сектору через складні процедури та брак довіри до неї з боку МСП.

Сьогодні і влада, і бізнес, так би мовити «ходять по лезу ножа», балансуючи між недопущенням швидкого поширення вірусу та масових захворювань, з одного боку, і економічними втратами від обмежувальних заходів, з другого. Непередбачуваність коронавірусної хвороби не дозволяє будувати точні прогнози, у тому числі виходу з карантину загалом, і бізнесу для збереження робочих місць, зокрема.

Жодна країна не готова повторювати заходи тотального карантинного обмеження. Але період адаптивних карантинів триватиме довго. Це призводить до того, що дія значної частини антикризових заходів щодо МСБ подовжуватиметься. Водночас вже не запроваджуються нові заходи підтримки.

³² Зростання безробіття й тренд на дистанційку: як за пів року змінився ринок праці в Україні? 13.09.2020: <https://hromadske.radio/publications/zrostantia-bezrobittia-y-trend-na-dystantsiyku-iaak-za-pivroku-zminyvsia-rynok-pratsi-v-ukraini>

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Підтримка сектору МСП, збереження робочих місць та швидше повернення безробітних до трудової діяльності мають для країни вкрай важливе значення.

Кожна держава світу намагається пом'якшити удар пандемії по бізнесу і надати можливість для подальшого розвитку. Але водночас жодна країна не намагається компенсувати усі втрати МСБ. Те, наскільки економіка України успішно переживе 2020-2021 роки, значною мірою залежатиме від дій влади, від здатності підприємств адаптуватися до нових умов, змін у попиті, які вже відбулися, і від готовності самих працівників адаптуватися до нових умов ринку праці.

Ймовірно, доречною відповіддю на кризу стали заходи з оптимізації видатків, формування стратегій з метою опанування нових ринків та технологій, які спрощують доступ до фінансування та необхідних матеріалів, онлайн-методи організації роботи та взаємодії з клієнтами. Вже сьогодні можна констатувати, що при наявній підтримці та оптимістичному настрої, у малого та середнього бізнесу в Україні є шанси подолати кризову ситуацію, хоч і зі значними втратами.

Коронакриза показала важливість оперативного збору та обробки інформації. Однак, офіційна статистика та

соціологічні опитування показують картини, що радикально відрізняються одна від одної. Визначити реальний рівень проблеми за відкритими даними дуже важко. Тому необхідно **організувати оперативну статистику ринку праці та бізнес середовища** таким чином, щоб вона давала змогу бачити неспотворену реальну картину. У випадку другої хвилі захворюваності й виникнення необхідності повернення карантинних обмежень, важливо, щоб державна підтримка була спрямована саме на сектори, які постраждали найбільше, аби утримати ринок праці від масових звільнень. Для цього потрібні якісні дані, яких наразі немає.

Допомога МСП як роботодавцям, так і самозайнятим.

Відновлення ділової активності МСБ має включати наступні кроки:

- звільнити від сплати ЄСВ та ПДФО до завершення карантину суб'єкти господарювання, які не звільняють працівників. Таким чином бізнес не буде оптимізовувати роботу за рахунок персоналу;

- забезпечити інформаційну підтримку малого бізнесу про вжиті заходи, допомогу з боку держави;

- запровадити канікули або відстрочку сплати податків для

ФОПів з доходом, нижчим за визначений рівень. Конкретний рівень має бути визначений ДПС шляхом аналізу даних звітів ФОПів за попередні періоди.

Зростання довіри до держави. Власні кошти або підтримка пов'язаних підприємств будуть основним джерелом відновлення діяльності МСП після карантину. Лише незначна частина підприємств планують скористатися банківським кредитом. Причин цього декілька: відсутність достатньої інформації, складність процедур, високий відсоток відмов у наданні кредитів. Тому варто використати кредитні інструменти, які є більш індивідуальними. Зокрема, програму «5-7-9» можна переналаштувати для надання овердрафтів та кредитних ліній малим підприємствам, які стикнуться з розривами ліквідності, а також на фінансування кредитних канікул по процентних платежах для тих, хто вже має кредит.

Взаємодію органів влади на національному та місцевому рівні. За даними офіційної статистики, карантин не вплинув суттєво на рівень зайнятості. За період карантину статус безробітного отримали 444 тис. осіб, що становить лише 2,7% зайнятого населення. Але дана статистика не враховує кількісні показники прихованого безробіття та тіньового сектору - здебільшого

це менш забезпечені люди, у яких немає «подушки безпеки» на випадок звільнення. В територіальному розрізі найвищий рівень безробіття зафіксований в Дніпропетровській, Харківській, Львівській та Вінницькій областях. Тому необхідно чітко спрямовувати механізми підтримки бізнесу у майбутньому. У разі продовження коронакризи варто *продовжувати використовувати механізми, які б допомагали бізнесу не звільняти працівників та продовжувати виплачувати їм частину зарплати, але потрібно розуміти межу, за якою закінчується тимчасова антикризова підтримка та починається утримування* (за рахунок платників податків) на плаву тих компаній, що вже не зможуть відновитися, та утримування людей, які могли би стати продуктивними в інших сферах. Тому тут важливим буде чітке таргетування³³.

Підприємствам, які оптимізують податки на фонд оплати праці, буде найлегше обмежити свої витрати на працю шляхом невиплат зарплат, «премій в конвертах» та звільнень. Тому ключовий акцент варто зосередити на підтримці цих працівників через службу зайнятості та систему соціального захисту.

³³ Якою була ситуація на ринку праці під час карантину та чи відбувається відновлення?: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/>

Зменшення рівня прихованого безробіття та тіньової зайнятості. Приховане безробіття та тіньова зайнятість – можуть стати бомбою уповільненої дії. Ці люди перебувають у «підвішеному» стані. В найближчому майбутньому вони можуть як повернутися до повноцінної роботи, так і бути звільнені, залежно від економічної ситуації. Тому цю частину ринку праці варто включити до аналізу даних, щоб не занижувати масштаби проблем.

Трудова міграція буде важливим фактором для України в найближчий період. Хоча її ефекти досі були переважно корисними для мігрантів та української економіки, це може змінитися в довгостроковій перспективі, якщо еміграція почне шкодити цій конкурентоспроможності, інвестиційному клімату та державним фінансам. Тому трудова міграція обов'язково має враховуватися при аналізі статистичних даних, повинна бути частиною стратегічного планування політики України. Оскільки немає короткострокових інструментів призупинення нинішнього відпливу, Україні слід намагатися адаптуватися до чистої еміграції та використати її переваги, пом'якшуючи негативні наслідки, які вона спричинює.

Соціальний діалог має отримати новий поштовх розвитку. Світовий досвід показує, що соціальний діалог є випробуваним дієвим інструментом врегулювання соціально-трудоких відносин, вирішення широкого кола соціально-економічних проблем. Україні необхідно забезпечити прозорий комунікаційний зв'язок в трикутнику «держава-бізнес-народ» і перейти до конструктивного соціального діалогу, особливо на галузевому та місцевому рівнях, для вирішення питань зайнятості, соціального партнерства та соціального захисту, умов праці та гендерної рівності.

Нові підходи до планування бізнес-процесів. Коронавірус створив нову реальність, в якій ми тепер житимемо і працюватимемо. Бізнес-культура 2019 року базувалася на кейсах і на статусі. Тепер джерельна база – не лише досвід, а й адаптивність, вміння швидко прийняти правильне рішення в нових умовах невизначеності. Гнучкість і готовність до змін – важлива риса успішності сучасного бізнесу.

Дотримуватись правил організації роботи під час карантину – завдання як для роботодавців так і для працівників. Заходи безпеки та гігієни праці – індивідуальні для кожного підприємства і повинні розроблятися на основі

оцінки ризиків. Кожне підприємство може відіграти важливу роль у стримуванні спалаху шляхом вживання заходів, спрямованих на протидію поширення коронавірусу.

Своєчасно запроваджені профілактичні заходи та їх

дотримання як роботодавцями так і працівниками можуть скоротити втрачені робочі дні через хворобу та зупинити або сповільнити розповсюдження COVID-19, якщо він потрапляє на одне з робочих місць.